

цртеж 2. Комплекс манастира Студенице.
pl. 2. L'ensemble monastique de Studenica.

I РАДОВИ НА ЗИДОВИМА, УЛАЗИМА И У ПОРТИ

Речено је већ да уклањању влаге из зидова није посвећено довољно пажње током радова 1952—1956. године. Више од тога, извођење неких радова још је погоршало стање појединих објеката. Многа рушења зграда у парти, бујалце, ветрови, изазвали су, током времена, засипање објеката и са спољних лица бедема. Тако су здања у порти засута у просеку за око 0,70m, а зидови утврђења споља до висине од око 5,00m.

Између два рата овај услов је уклоњен непосредно од зидова, но како откоп није обезбеђен подзидом поново је засипан и запуштен па је постао „легло змија и корова“.⁶

Откриће остатака трема испред Савине трпезарије и његова делимична реконструкција проузроковала је денivelацију западног дела порте до извесне коте и ова земља је насута североисточно од Богородичине цркве (слика 1); већи део је употребљен за насипање спољњег рова (слике 2 и 3), који је дотле, како-тако бранио од влаге бедемски зид, тј. зид приземља конака саграђених 1912. и 1927. године. То засипање рова имало је крајње неповољне последице: приземље конака је постало толико влажно да је свака употреба просторија морала да се искључи. Услед влаге дошло је и до труљења међуспратне конструкције, тако да је постојала и опасност од рушења зграде конака из 1927. године, која се једним својим делом ослањала на кулу краља Радослава, па је тако и она доведена у опасност (слике 4—6).

У касну јесен 1964. године почело се са ослобађањем манастирских зидова од насутог материјала.⁷ Радови су трајали само 25 дана, и, мада мали по обиму, дали су врло занимљиве исходе: поново је откривен део зида, тј. остатак некадашњег млађег трема испред Радослављеве куле над западним улазом,⁸ затим, на нешто нижој коти, остаци плоча некадањег западног прилаза и остатак једне троугласте куле (слика 7).

Након ослобађања од шута, веома оштећени бедемски зидови очувани до висине од око 4,00 m, очишћени су од земље која је испунила празне спојнице и оштећења и остављени да се суше (слике 8—9).

Ископавање је настављено и следеће године, када је откривена још једна троугласта кула⁹ (слика 10). На остацима куле број 4 нађен је, непомеран, део водовода који је увирао у бедемски зид непосредно поред троугласте куле на око 0,60 m изнад почетка темеља. Јединствен по конструкцији и примењеном материјалу, изазива поред дивљења вештини градитеља озбиљну сумњу у исправност датирања зидања студеничког утврђења. Сасвим је мало вероватно да би неко ко гради утврђење рушио кулу да би преко ње водио водовод¹⁰ и да би свесно смањивао висину одбрамбених зидова увођењем водовода у манастирски круг изнад њихових темеља. Овај водовод традиција приписује Стефану Немањи.

Малтер употребљен за зидање (спајање плоча) по саставу је исти као и малтер употребљен за зидање куполе Богородичине цркве и за израду подлоге за првобитни оловни покривач. Справљен је од креча песка и млевене опеке.

Раније су већ били наведени разлози који говоре у прилог мишљењу да утврђење и Немањин водовод нису грађени у исто време. Сва је прилика да је „пусто место“ у Студеници¹¹ била напуштена тврђава унутар које Немања подиже своју задужбину и највећи број других зграда потребних за живот великог братства које се у манастиру настањује.

Утврђење је првобитно засновано у облику готово идеалног круга пречника 125 метара. Током своје бурне историје рушено је на је јединствено (цртеж 2). Саграђено је прврђено, у четири маха. Зидови су увек пратили трасу првобитно засноване тврђаве. Ако се говори о елементима, грађено је према сасвим далеким и давним узорима а као целина је јединствено (цртеж 2). Саграђено је првобитно на невеликом ћувику; приступачно са свих страна морало је бити брањено целим

обимом зидова. То је условило градњу троугластих кула на једнаким невеликим растојањима дуж бедемског зида који је, као и куле, имао зупце.

Иако није завршено ископавање споља са западне и југозападне стране, могуће је, уз незнатне оградe, рећи како је изгледало првобитно утврђење и то како на основу откривених остатака најстаријих зидова и кула, тако и уз помоћ изгледа манастирске целине на представи преноса Немањиних моштију у јужној капели Радослављеве припрате. Ако се говори о облику кула, а не о облику самог утврђења, извесне претпоставке могу се извести и на основу поређења са незнатним бројем објеката на тлу Византије.¹²

Када се говори о изгледу утврђења на представи преноса моштију Стефана Немање, требало би имати на уму да је за сликара од превасходне важности било представљање дочека светиње и скупа црквених и световних великодостојника. Сликање архитектуре било је сликање декора, тј. средине у оквиру које се приказује догађај, па му је следовала мања пажња и занемарено је сасвим тачно представљање појединости. Сликара је представио само најбитније особености здања, поклањајући при томе више пажње сликању велике цркве, к крајњем циљу великог путовања мошти-

⁷ Да се средства преостала од препокривања крова припрате не би угасила (65.000 старих динара)) М. Радан-Јовин је дат налог да у касну јесен 1964. године отпочне са радом на ослобађању спољних зидова од насуте земље.

⁸ В. Дамјановић, *Рестаурација и конзервација у манастиру Студеници*, Музеји 2, Београд, 1949, 81—83.

⁹ Да би бар део приземља постојећих конака ослободила влаге и учинило погодним за коришћење, управа манастира Студенице ослободила је од наноса земље приземље Милошевог конака. Тада је откривен и део најстаријег зида утврђења и две троугласте куле, од којих је једна конзервирана, а друга, мање сачувана, покривена тротоаром.

¹⁰ Д.Здравковић, *Царска лавра св. Студеница*, Краљево, 1935, 57. М. Радан-Јовин, *Однос утврђења и објеката у комплексу манастира Студенице*, Саопштења VIII, Београд, 1969, 66.

¹¹ *Старе српске биографије* (превод М. Башића), Београд, 1924. 5, 17.

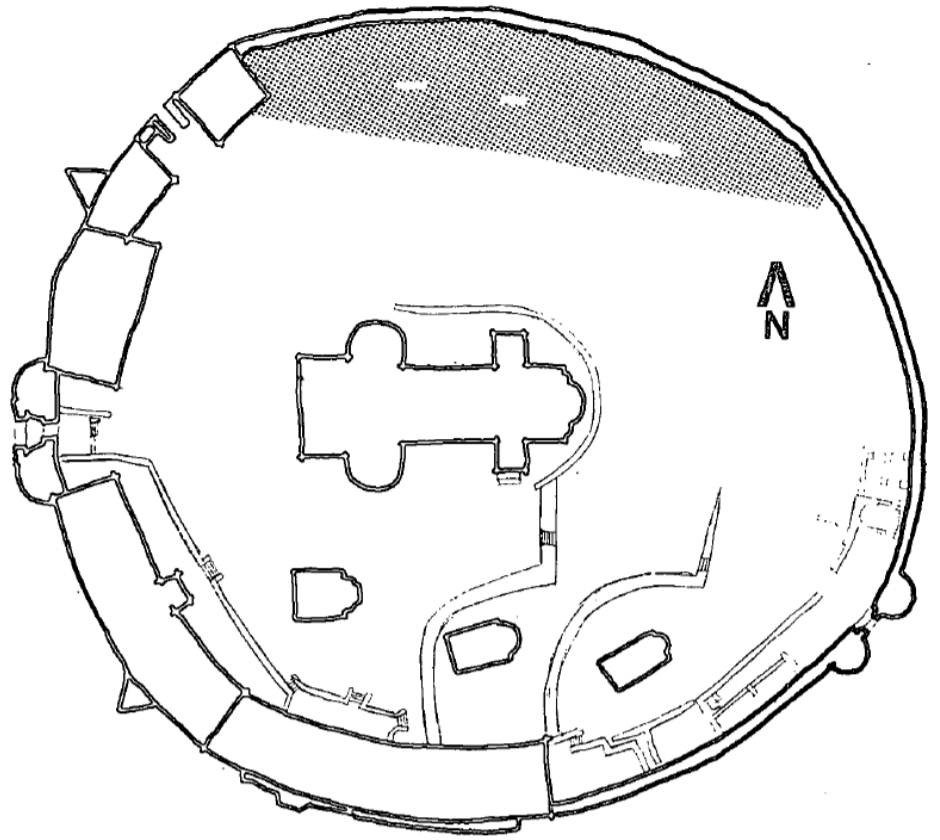
¹² В. Кораћ, *Порекло утврђења манастира Студенице*, Зборник за ликовне уметности 12, Матица Српска, Нови Сад, 1976, 36.

ју, но самом утврђењу. На иначе прилично оштећеној и лоше очишћеној слици тешко је без велике помоћи маште уочити поједине детаље на које указују поједини аутори. Јасно је да су куле знатно више од зидова бедема и да су вишестране а не кружне. О броју страна не може се ништа са сигурношћу рећи. Јасно је само да је западна кула виша од осталих и четвртаста, што би била потврда да је данашња кула над западним улазом била саграђена још у време сликања преноса моштију.

Најстарије утврђење је имало два улаза: источни и западни. Ови улази су брањени снажним полукружним кулама пуних приземља. Северна и јужна страна утврђења осигуране су троугластим кулама дужине страна 5,00 m. Приземља су такође била пуна што значи да се на спратове доспевало са галерија бедемског зида. Првобитна дебљина зидова је износила од 1,90 до 2,10 m. Из односа растојања кула на јужној страни могуће је одредити укупан број троугластих кула: три на јужној и пет на северној страни зида. Градитељима утврђења, ма који они били, биле су јасне предности кула троугластих основа над кулама четвороугаоних облика.¹³ Унутар утврђења, смакнута у односу на осовину која спаја два улаза, саграђена је Богородичина црква. Подужна осовина цркве не поклапа се са осовином која спаја улазе, већ са њом ствара веома оштар угао.

У утврђењу вероватно је постојала и цистерна коју је напајао водовод. Стари бунар, озидан на веома необичан начин, напајан је водом и преко касније изграђеног водовода од керамичких цеви. Претек воде је коришћен за чесму која је била у непосредној близини бунара.

Осовина исток — запад, која спаја улазе, не дели утврђење на једнаке делове. Северни део кружне основе утврђења је већи по површини од јужног, те се ту налази добро осунчан и већи број зграда за становање, но у јужном делу. (цртеж 3). Спуштање терена код источне капије, која је саграђена у време Милошеве обнове (када је саграђен и конак), показало је да је првобитни источни улаз у утврђење био за око три метра северно од Милошевог.¹⁴ Кота првобитног улаза је за око 0,90 m била нижа од коте улаза из 1839. године. Приликом рушења дела зида уз Милошев улаз, као сполија је откривен и део мермерне плоче — део натписа (цртеж 4). Реч је, очигледно о плочи која је уграђена при великој обнови, коју је вероватно омогућила помоћ руског двора, и која је за време одмазде након I устанка сломљена и потом доспела, као и низ других остатака, као материјал за зидање у нови зид.¹⁵ Тада су откривени остаци зидова полукружних кула које су браниле источни улаз (слике 12—13).

цртеж 3. Шема распореда објеката према осунчаности.

pl. 3. Schéma de répartition des constructions d'après leur exposition au soleil.

Ископавања унутар порте, на источној страни, проистекла су као последица ослобађања цркве св. Николе од земље у висини од 1,00 m. Црква је била засута споља и изнутра и услед тога стално влажна, иако је у оквиру раније конзерваторске кампање била доведена, како се претпостављало, на првобитни ниво и споља и изнутра. Ископавања су се неминовно морала проширити на већи део порте и дала су веома значајне исходе.

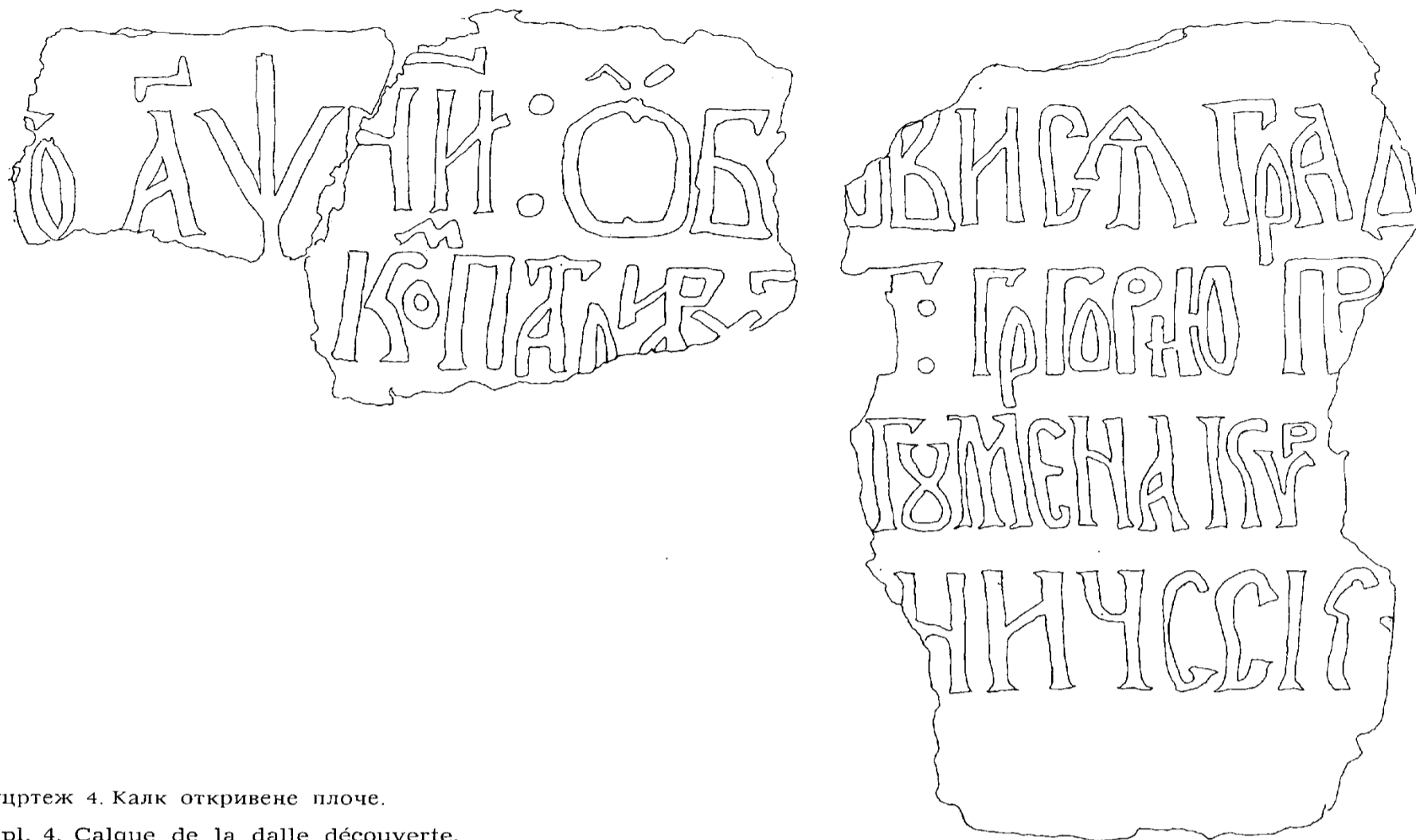
У току радова на денivelацији овог дела порте, са северне стране првобитног улаза, откривен је мањи сакрални објекат (слика 14 цртеж 5). Немањин конак,¹⁶ чија је кота пода за око 1,10 m виша од коте пода капеле, својим западним (фасадним) зидом ослања се на угао њеног благо заобљеног апсидалног западног зида. Овај објекат је, (вероватио капела крај улаза), што је необично за Немањино време, био апсидом окренут ка западу.

¹³ В. Витрувије, *Десет књига о архитектури*, Сарајево, 1951, 23—25.

¹⁴ М. Радан-Јовин, *Црква св. Николе и стари конак у Студеници*, Саопштења VIII, Београд, 1969. 76.

¹⁵ Приликом рушења седишта у Савиној трпезарији откривен је део парпетне плоче са иконостаса Краљеве цркве.

¹⁶ Најстарије, до сада откривено профано здање у овој целини је Немањин конак, чија се кота пода поклапа са котом пода припрате цркве св. Николе. Овај конак је сазидан од материјала претеклог од градње Богородичине цркве. Потврда за то су неколико мермерних блокова обрађених на исти начин као мермер за фасаду цркве и опеке истог формата као опеке са куполе.

цртеж 4. Калк откривене плоче.

pl. 4. Calque de la dalle découverte.

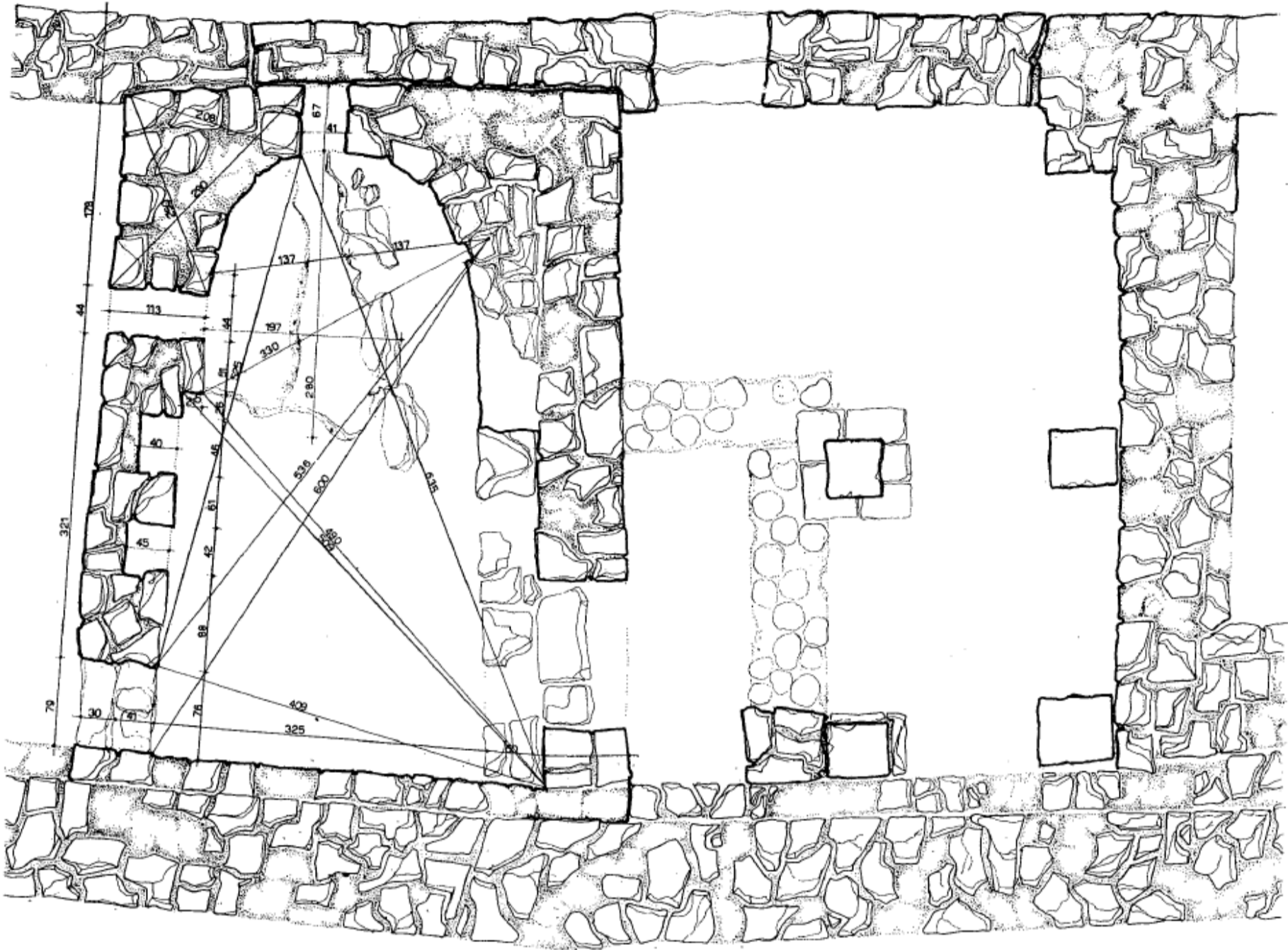
Пре изградње Немањиног конака капела је била слободна са три стране, имала је два улаза (северни и јужни) и испред северног улаза мали трем. Разлика у висинама пода као и начин везивања ова два здања готово да искључује могућност блиских датума градње. Јасно је сасвим да је капела старија од конака. Облик њене апсиде је такође занимљив: полукружна изнутра споља је сасвим благо заобљена; окренута је ка западу. Источни зид капеле је у ствари био бедемски зид. (слика 15).

Уз апсидални прозор капеле откривен је остатак мермерске пластике. Стилизовани флорални двоповршински рељеф димензијама се не уклапа у отвор прозора, али је очигледно део неке мање лунете (цртеж 6). Касније, приликом дозиђивања крстато засвођене просторије са северне стране, вероватно су зидови трема били заравњени, јер је темељ једног од стубаца озидан изнад остатака темеља трема. Фасадни зид ове, касније саграђене просторије обухватао је апсидални зид капеле затварајући тако прозор. Вероватно је тада и намена здања била промењена. Судаћи по остацима малтера, капела никада није била живописана — бар не фреско техником.

Како се у Студеници још увек не спроводе систематска археолошка истраживања, све је

тесно везано за најнеопходније конзерваторске радове, нема ни могућности да се до краја реше проблеми који нису у непосредној вези са конзервацијом; тако, до сада није било могуће да се утврди спољна висина очуваног зидног платна северног зида капеле. Унутар овог здања делимично је била очувана подлога пода и остатак касније зидане пећи.

Од крстато засвођене, вероватно подрумске просторије даље се у ослобађању зидова није ишло: још увек је дебљи слој земље над рушевинама најбоље средство за очување. Невоља је у овом случају у томе што су остаци зидова (а не темељи) на само 0,20m испод површине порте и што је теоријски 0,80 — 1,0 m висине зидова угрожено дејством влаге и температурних осцилација. Ради коначне презентације и заштите комплекса неопходно је да се на северној страни порте изврше што пре дефинитивна откопавања. Сем открића остатака зидова ове необичне капеле, карактеристичних облика кула, положаја улаза и Немањиног конака у прилог претпоставци да утврђење манастира Студенице није градио Немања могла би се узети и околност да ниједан од његових, до наших дана очуваних манастира није био тако утврђен чак иако је грађен у време још веће политичке нестабилности.

цртеж 5. Основа откривеног објекта код источног улаза.

pl. 5. Plan de l'objet découverte auprès de l'entrée orientale.

Контролне сонде на северној страни порте су показале да су подаци о испитивањима овог дела током 1952—1956. године нетачни. Откривени зидови боље су грађени и другачијих димензија но што је то приказано у извештајима о ранијим радовима.

Откопан је снажни зид изванредно компактнoг састава, дебљине 1,50 m, очуване висине од 0,80 до 2,50 m, а дужине, колико је то сондама, за сада, утврђено преко 30 m. Сва је прилика да је то зид подрумске просторије; тече упоредо са северним бедемским зидом. Дужина овог зида, подељена осовинским размаком стубова трема реконструисаног испред Савине трпезарије, дала је исти број отвора трема а на истом месту где је на бакропису из 1733. године приказано здање назначено као „Велике ћелије”. О томе ће бити још речи у овом извештају.¹⁷

За сада, у недостатку бројнијих материјалних доказа — које могу пружити само систе-

матска археолошка истраживања северног дела порте, источног платоа и остатака утврђења изнад реком, што је чувало пут између испосница и манастира Студенице¹⁸ — готово да ће сва домишљања имати тежину веродостојних решења — како питања времена настанка утврђења тако и порекла његових градитеља.

Након ослобађања југозападне и западне стране утврђења извршена је нивелација земљишта, подиђивање откопа и поплочана је

¹⁷ С. Ненадовић (*Студенички проблеми*, 88) поведен примамљивом конструкцијом о лоцирању трема испред трпезарије, потпуно искључује могућност да би испред овакво великог здања, на месту где бакропис и поставља велике ћелије, требало тражити првобитно место трема.

¹⁸ 3 км. узводно на стени високо над реком, која ту прави окуку, постоје остаци утврђења из кога је било лако могуће посматрати прилазе манастиру и испосницима. Ако је реч о неком утврђењу које је подигла кућа Немањића, пре би се ово, но утврђење манастира Студенице, њима могло приписати.

шира прилазна стаза која води од невеликог паркинга код Савине чесме до западног улаза (слике 16—17). Потом је извршено и затрављивање свих откопа и шкарпи (слика 18).

Западни зид Савине трпезарије, полукружне и троугласте куле конзервирани су након детаљног чишћења. Подешавањем нагиба тла решено је питање одвођења воде од зидова површинским путем. Планско сађење високог зеленила, које поред естетске сврхе има далеко значајнију улогу као заштита објекта, још увек је у току. Савина чесма је премештена, из увале где је била скоро засута наносом, ближе путу и простор око ње уређен (слике 19—20). На источном платоу до сада још ништа није рађено, сем што је порушена велика зграда механе у непосредној близини источног улаза у манастир (слика 21) и што је, благовременом и добро вођеном сарадњом са инвеститорима, постигнуто да се пут Ушће — Ивањица, који је до 1966. године водио непосредно испред источног улаза, код Задружног дома скрене и спусти испод платоа. Иначе, пројектом уређења овог дела предвиђа се потпуно искључивање саобраћаја и претварање источног платоа у искључиво пешачки простор. Економски прилаз манастиру биће посебно обезбеђен и његова употреба потпуно контролисана (цртеж 7).

Конак на источном платоу, ван зидина манастира, који је за време Првог устанка био станиште рањеника, већ сасвим дотрајао (слика 21), како је пројектом уређења непосредне околине предвиђено, након конзервације, добиће одговарајућу нову намену.

Радови на ослобађању манастирског комплекса од огромних количина насуте земље трајали су три сезоне. У исто време рађено је на уређењу откопане површина и на заштити појединих објеката. Редослед радова диктиран је, не интересовањем конзерватора за поједине објекте, већ степеном угрожености сваког од њих.

Након откопавања засутих површина западног прилаза, а напоредо са конзервацијом оградних зидова, предузети су радови на кули краља Радослава. Над западним улазом у два маха (1949. и 1952—56) извођени су конзерваторски радови; несумњиво корисни, они нису трајно заштитили и обезбедили објекте (слика 22).¹⁹

Кровна конструкција, која није замењена, у међувремену је сасвим иструлила, а поједине зоне зидних површина остале су растрешене (слика 6). У оквиру пројекта за радове у манастирском комплексу израђен је и план за реконструкцију и обезбеђење куле и западног улаза.²⁰

Током 1966—1967. године највећи део послова је завршен. Поред статичке санације објекта, извршена је и реконструкција крова према најпоузданијој очуваној графичкој представи (цртежи 8—9 и слика 23). За наредну годину преостало је само да се са површина зидова у улазу обије малтер (слика 24) и фугују зидови, јер је примећено да се у споју између старијих полукружних кула и троугласте касније призидане испуне, налазе остаци фресака (слика 25).

Тако је наредне, 1968. године, приликом уклањања испуне у угловима, дошло до открића значајних портрета Немањиних синова и фигуре једног арханђела (слика 26).²¹ Део натписа, откривен у испуни, потврдио је претпоставке о личностима на северном зиду улаза.²² Из облика површине покривене фреско-малтером и из правца цинобер обојене бордуре, која је вероватно пратила улазни трем у време првих Немањића, могуће је прилично поуздано претпоставити изглед улазног простора пре но што је над њим озидана Радослављева кула.²³ У време зидања Богородичине цркве, скоро се са сигурношћу може рећи, источни улаз није био коришћен. Испред њега, тада већ порушеног, изграђен је Немањин конак. Западни улаз је био тада главни улаз у манастир, што је потврђено, пре свега, садржајем слика које су откривене на зидовима и у шуту. Након чишћења и фуговања по-

¹⁹ В. Дамјановић, *Музеји* 2, 81

— С. Ненадовић, *Саопштења* III, 92.

²⁰ За радове на кули израђена су у ствари два елабората. Елаборат са предлогом да се западни велики отвор затвори окованом капијом, чији је аутор био С. Ненадовић, Комисија Републичког завода је одбацила. Радови су изведени према плану који су урадили М. Радан-Јовин и И. Путић.

²¹ Д. Тасић, *Фреске у цркви св. Николе*, Политика, 26. новембар 1968, — В. Ђурић, *Портрети на капији Студенице*, Зборник Светозара Радојчића, Београд, 1969, 106.

²² М. Шакота, *Новооткривени натпис из Студенице*, Саопштења VIII, 88.

²³ Да би коначно објекат био довршен, а како у програму сликарских радова за 1968. годину нису били предвиђени радови на кули, М. Радан-Јовин је, ангажовала једног радника и уз помоћ Радета Петровића, студ. АЛУ, извршила уклањање призидане испуне. Ово је прилика да се изрази захвалност колеги Петровићу на великој помоћи и уједно исправи створено мишљење да се откриће ових значајних портрета и текста приписује раду екипе Милана Лађевића, сликара-конзерватора Републичког завода.

цртеж 6. Цртеж фрагмента линете.

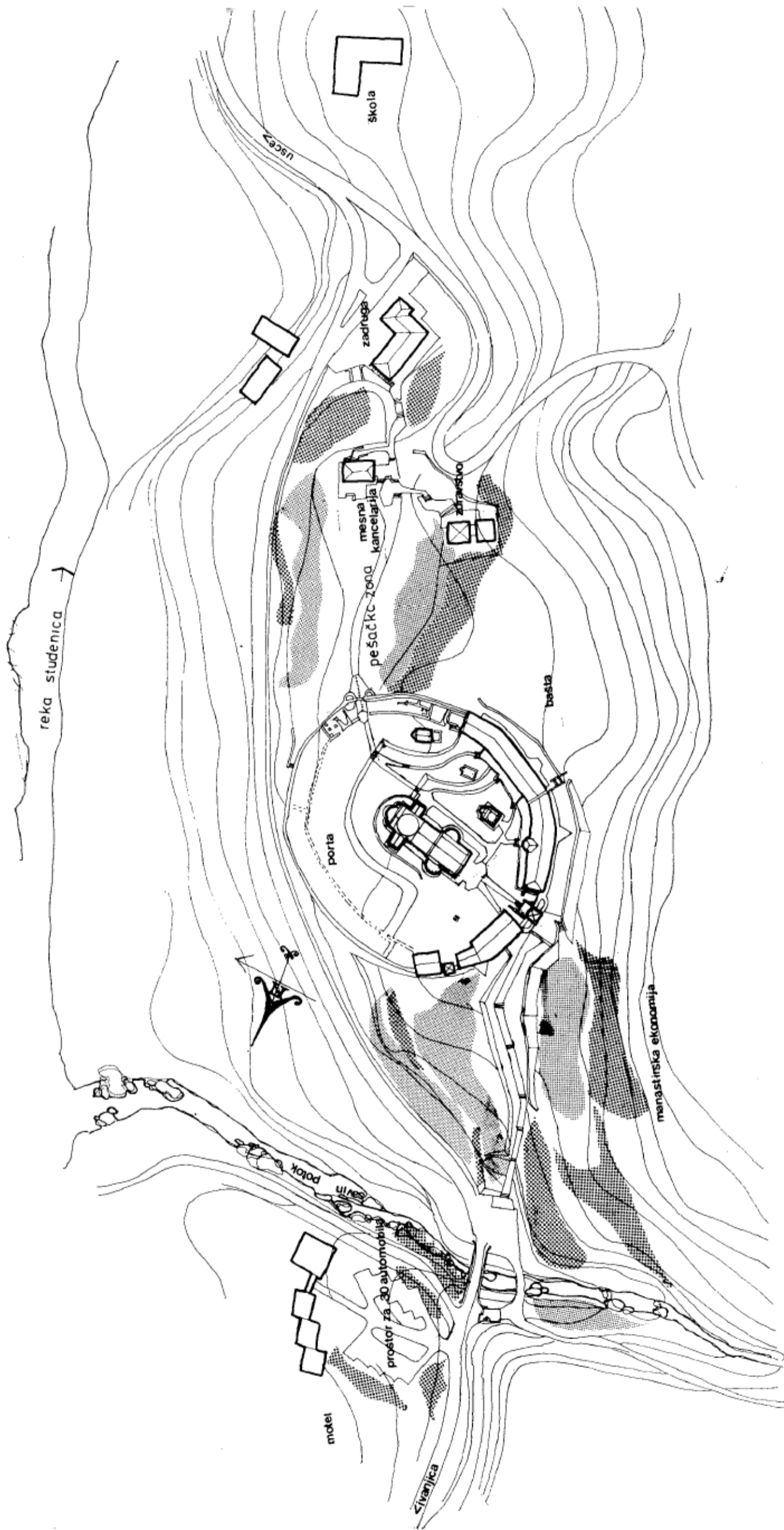
pl. 6. Dessin du fragment de lunette.

вршина зидова западног улаза на којима није било остатака живописа, зоне на којима су се задржали делови зидних слика омалтерисане су да би се очуване површине фресака што боље визуелно повезале. Сем тога, на овај начин фреске су боље обезбеђене но када се само опшију по ивицама. Такође је извршено и учвршћивање фрагмената за подлогу и одстрањивање остатака малтера са њих. (слике 27—28).²⁴

Западни улаз још није сасвим довршен: преостаје да се озидијау седишта уз зидове полукружних кула и у склопу осветљавања це-

лог комплекса да се на најбољи начин осветли улазни простор. У порти, на јужном, југоисточном и западном делу, после завршених истраживачких радова извршено је уређење простора (слика 29).

²⁴ Опшивање фресака на фасадама Радослављеве куле: извела је екипа Бранислава Живковића, сликара-конзерватора Републичког завода током 1967. године, а конзервацију и презентацију, наредне године откривених фресака на зидовима у улазу, екипа Звонимира Зековића, сликара-конзерватора Републичког завода, током 1969. године. На жалост, скинути остаци још увек чекају на конзервацију.

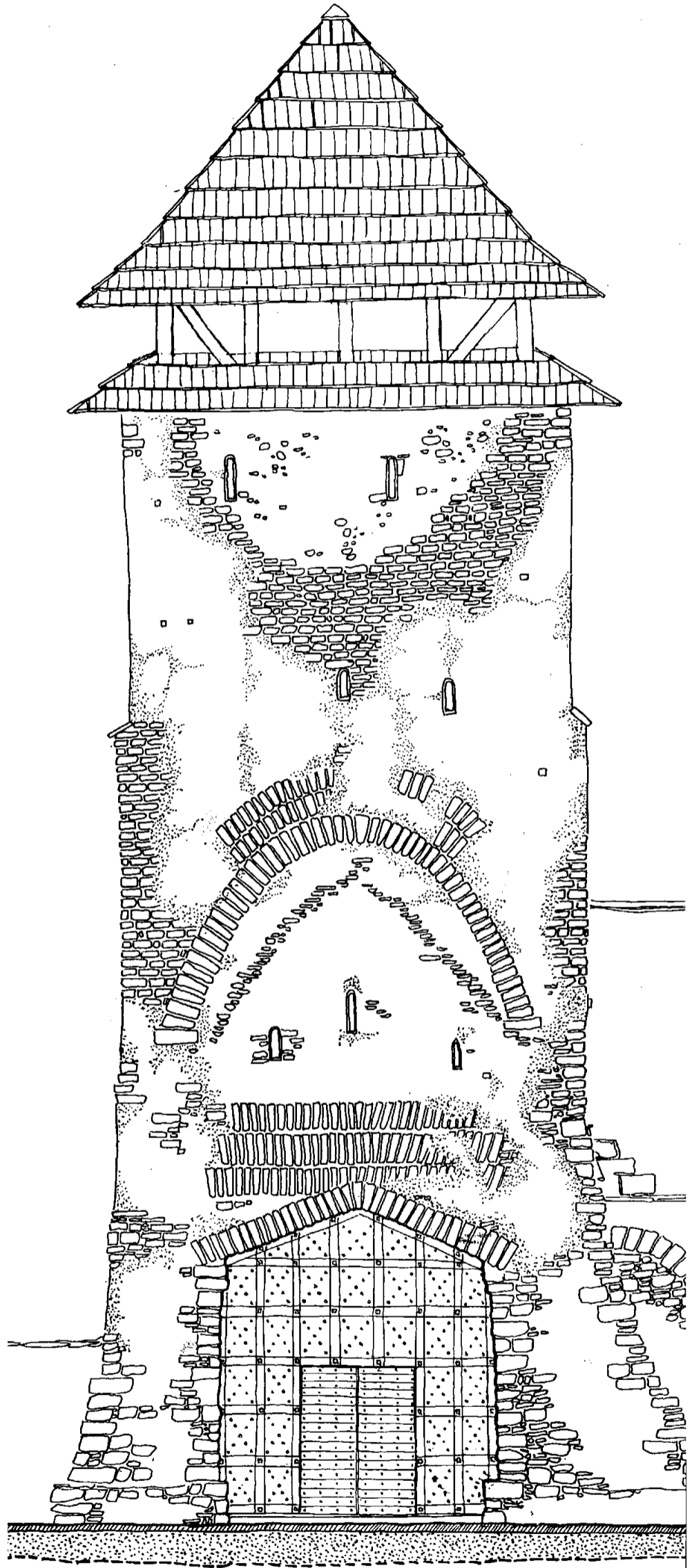

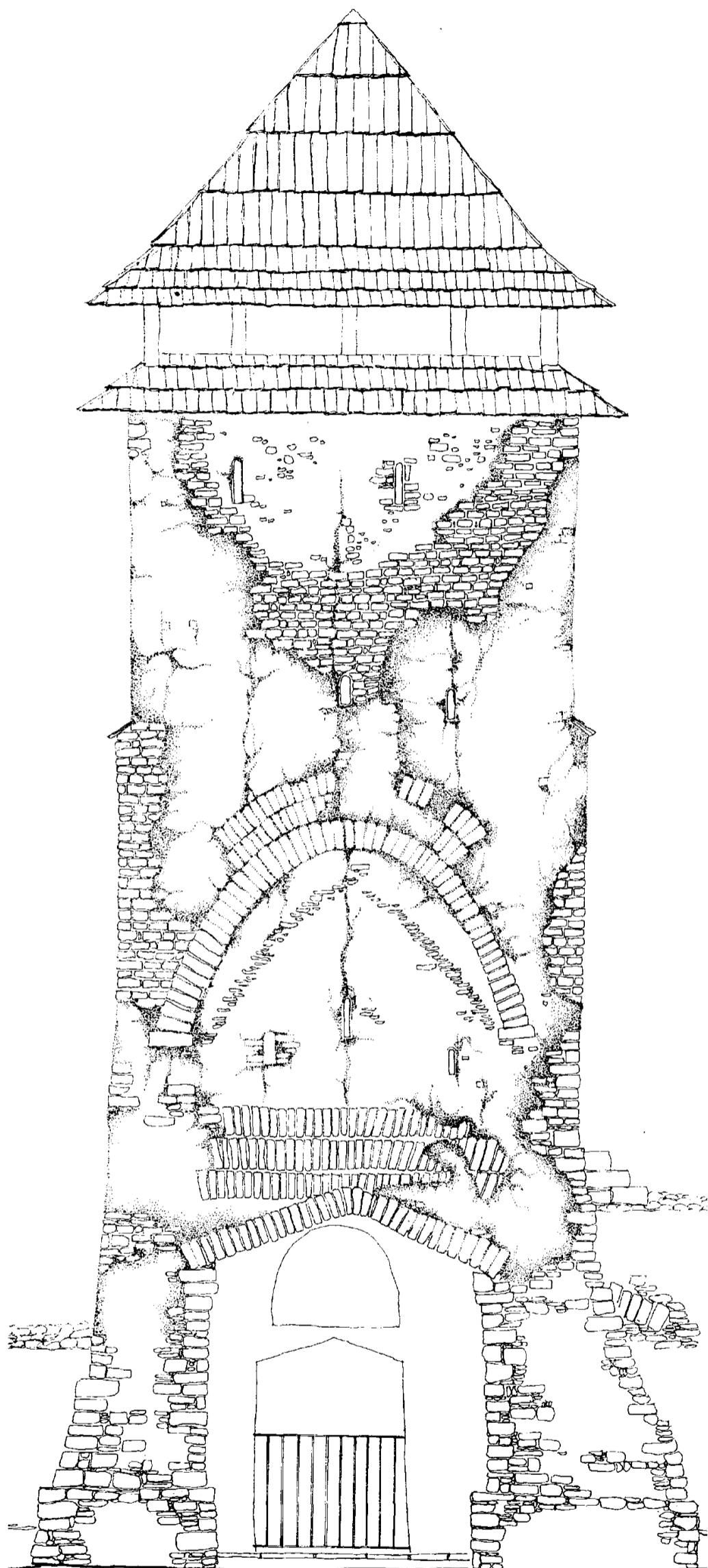
рл. 7. Амénagement de la zone protégée.

цртеж 7. Пројекат уређења заштићене зоне.

цртеж 8. Цртеж западне фасаде Радослављеве куле.
 Арх. Слободан Ненадовић је користио — цртеж
 арх. Марије Радан-Јовин и додао своју верзију
 изгледа западног отвора. Комисија Завода
 одбацила је овај пројекат.

pl. 8. Dessin de la façade occidentale de la tour de Radoslav.
 Slobodan Nenadović s'est servi du dessin élaboré par
 l'architecte Maria Radan-Jovin, le ajoutant sa propre
 version de l'aspect de l'ouverture occidentale. La
 Commission compétente de l'Institut a rejeté ce projet.

цртеж 9. Изглед куле са запада према предлогу арх.
Марије Радан-Јовин.

pl. 9. Vue occidentale de la tour d'après le projet de
l'architecte Maria Radan-Jovin.

IZGLED SA ZAPADA

I. TRAVAUX EFFECTUÉS SUR LES MURS, LRS ENTRÉES, ET L'ENCEINTE DU PARVIS

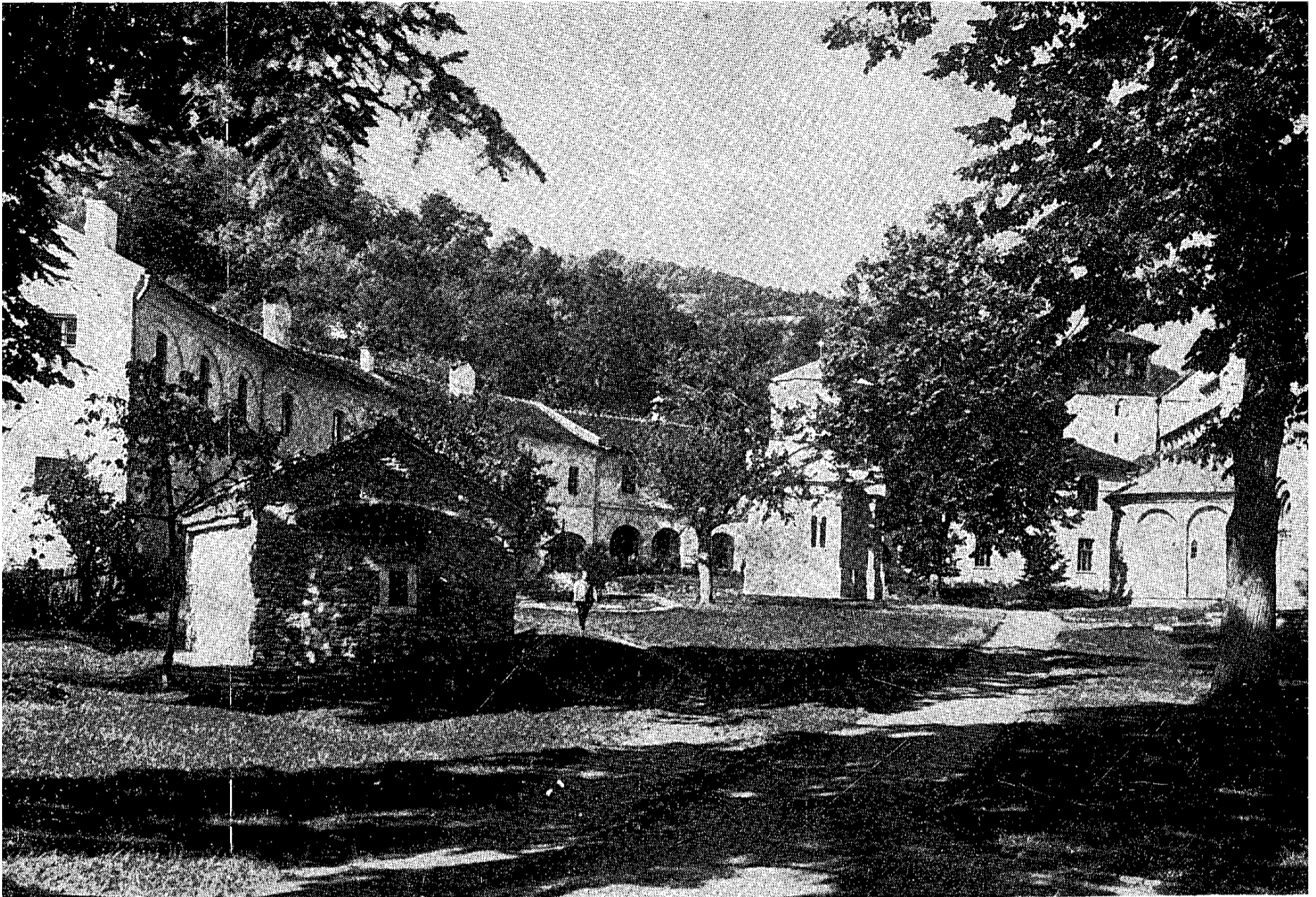
Malgré les travaux de conservation effectués sur certains bâtiments et l'aménagement partiel de l'enceinte du parvis entrepris de 1952 à 1956, l'humidité est restée le problème principal que l'on devait affronter dans la plupart des bâtiments. Ce fait, de même que le besoin d'élaborer un plan général d'aménagement de la zone protégée, ont donné lieu, en 1964 à l'élaboration d'un projet de conservation et restauration de tous les bâtiments faisant partie du monastère de Studenica et d'aménagement et présentation de l'enceinte du parvis et de son entourage immédiat. Au cours de la réalisation de ce projet l'on a déterré les pans des murailles de la forteresse à l'intérieur de laquelle l'église de la Vierge avait été construite et plus tard aussi les autres bâtiments sacrés ou d'hébergement. A en juger d'après les tours demicirculaires qui protégeaient l'entrée orientale de même que d'après les vestiges déterrés de tours triangulaires inusitées dans ces régions qui s'élevaient le long du pourtour de la forteresse et en se basant aussi sur le fait que les conduits d'eau datant de l'époque de la construction de l'église de la Vierge avaient été posés pardessus une de ces tours triangulaires, qui à l'époque était déjà détruite, l'on peut conclure que la forteresse avait été plus ancienne que l'église. Lors des travaux de conservation de l'entrée occidentale l'on a découvert sur les murs de la phase la

plus ancienne des tours demicirculaires, d'admirables portraits des fils de Nemanja et d'un archange, datant du premier tiers du treizième siècle. Au cours des fouilles de la partie orientale de l'enceinte du parvis, l'on a constaté que la chapelle auprès de l'entrée orientale dont l'abside était orientée vers l'ouest et qui n'était pas couverte de fresques, était plus ancienne que le bâtiment découvert auparavant construit en même temps que l'église de la Vierge et que l'on appelle le »Konak« de Nemanja.

L'enceinte du parvis a été nivelée dans sa partie septentrionale, libérée d'une grande quantité de gravats et drainée, puis recouverte de verdure. Hors de l'enceinte l'on a aménagé un accès à l'ensemble du côté occidental avec un parking au début du chemin réservé aux piétons. Le côté oriental du plateau sur lequel se dresse le monastère a été débarrassé de la chaussée de la route qui mène de Ivanjica à Ušće et d'un bâtiment qui renfermait une auberge et qui se trouvait immédiatement devant l'entrée orientale dans le monastère. Les bâtiments utilitaires appartenant au monastère ont aussi été évacués et on leur a trouvé un emplacement convenable.

On envisage encore à procéder à des recherches sur la partie septentrionale de l'enceinte du parvis, considérant que c'est la seule manière d'approfondir nos connaissances sur ce centre urbain important et d'accumuler de nouvelles données en vue de continuer les travaux de conservation des édifices, en particulier de la grande église.

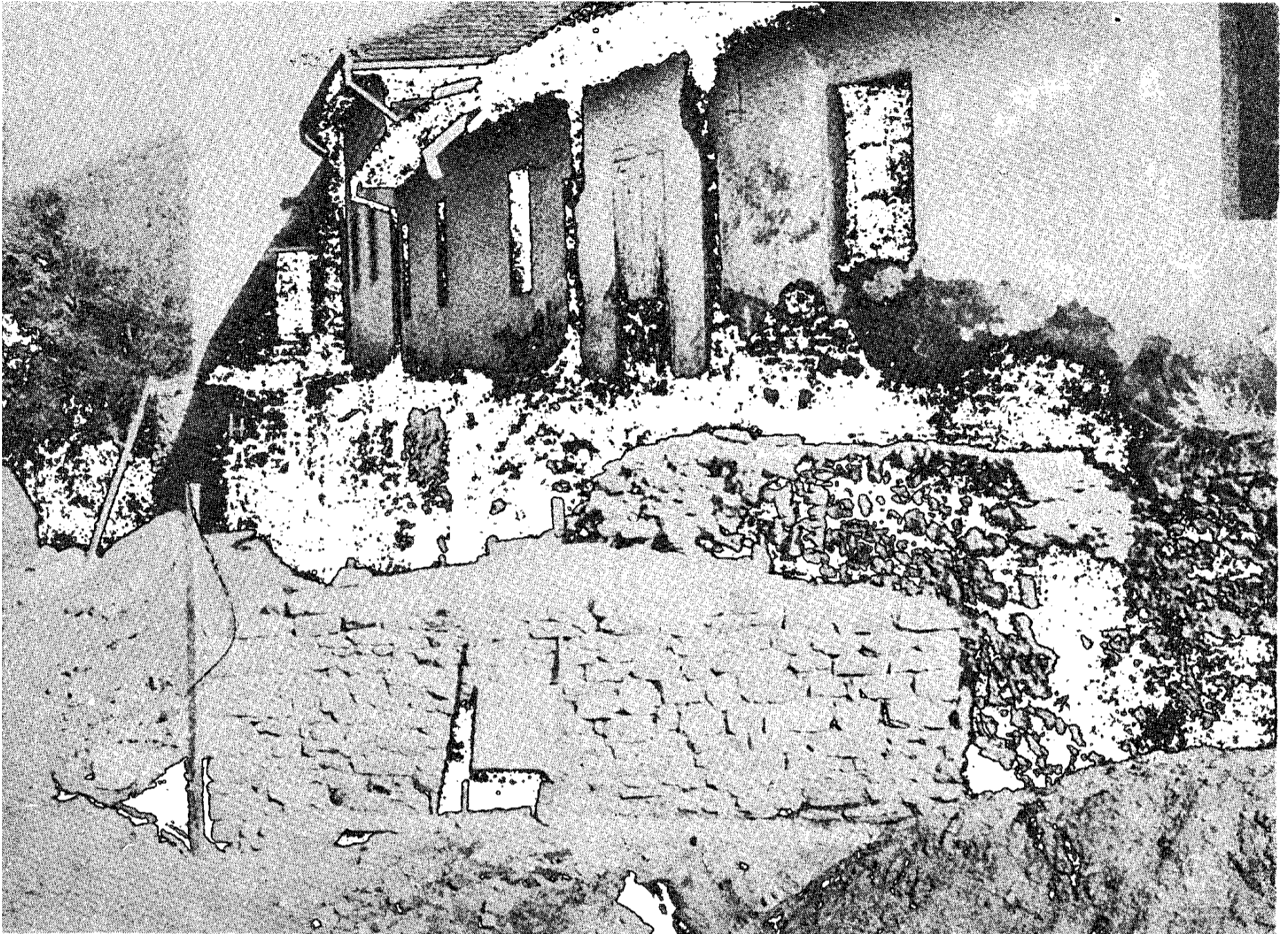
1. Изглед порте-терен у „природном паду“ — 1966. Р Живковић.

1. Aspect du terrain du parvis dans sa »déclivité naturelle" — 1966. R. Živković.

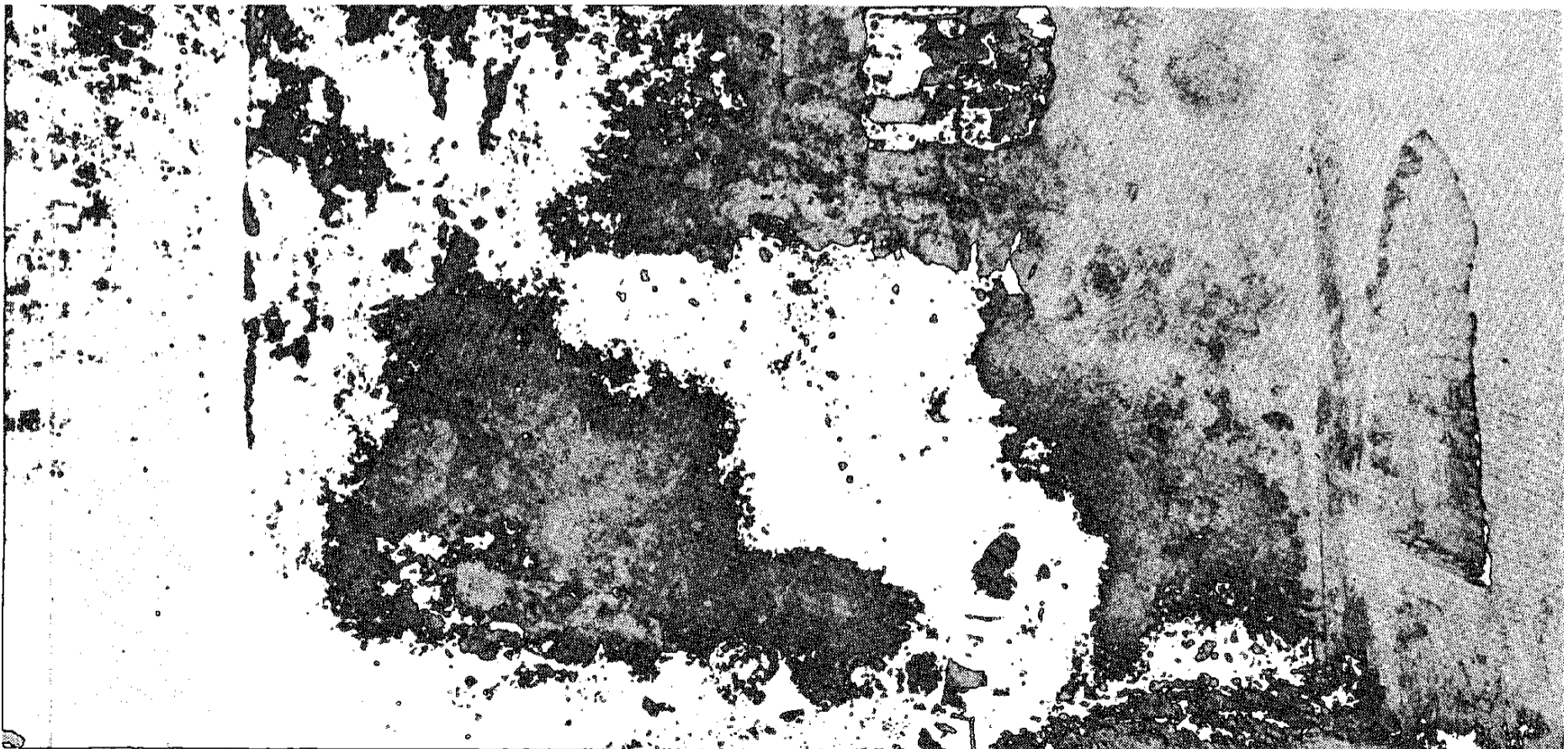
2. Изглед засутих објеката-конака са југозападне стране порте, 1965. Р. Живковић.

2. Vue des bâtiments des konaks enfouis dans la partie sud-ouest du parvis, 1965, R. Živković.

3. Изглед зидова конака из 1912. и 1927. непосредно након одбацивања насуте земље, влага је оштетила и зидове спрата, 1967. Р. Живковић.

3. Aspect des murs des konaks de 1912 et 1927, immédiatement après leur libération de la terre qui les recouvrait. L'humidité a endommagé aussi les murs de l'étage, R. Živković, 1967.

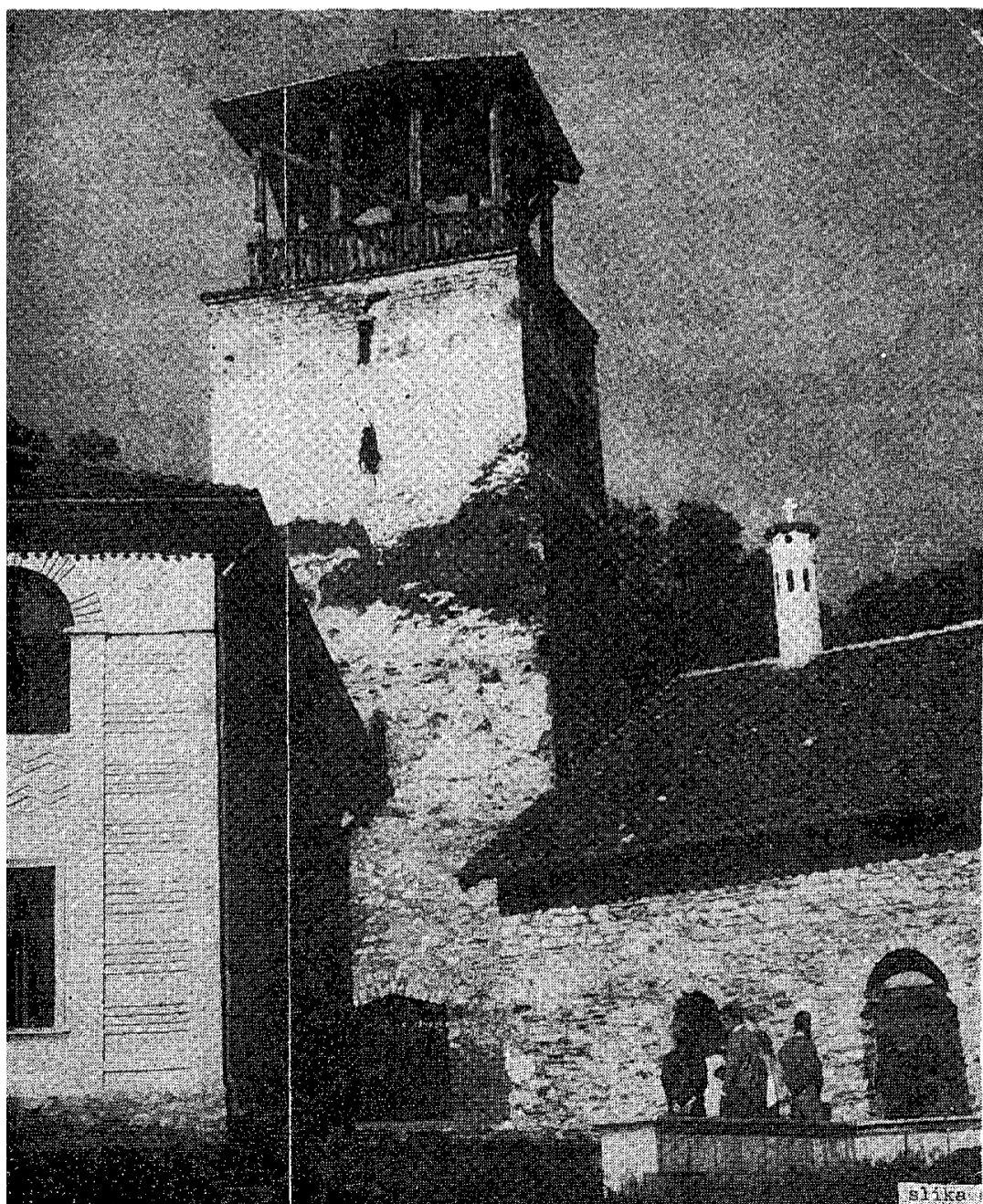
4. Изглед зида једне приземне просторије у конаку из 1912., Р. Живковић.

4. Aspect d'un mur d'une pièce du rez-de chaussée du konak de 1912, R. Živković.

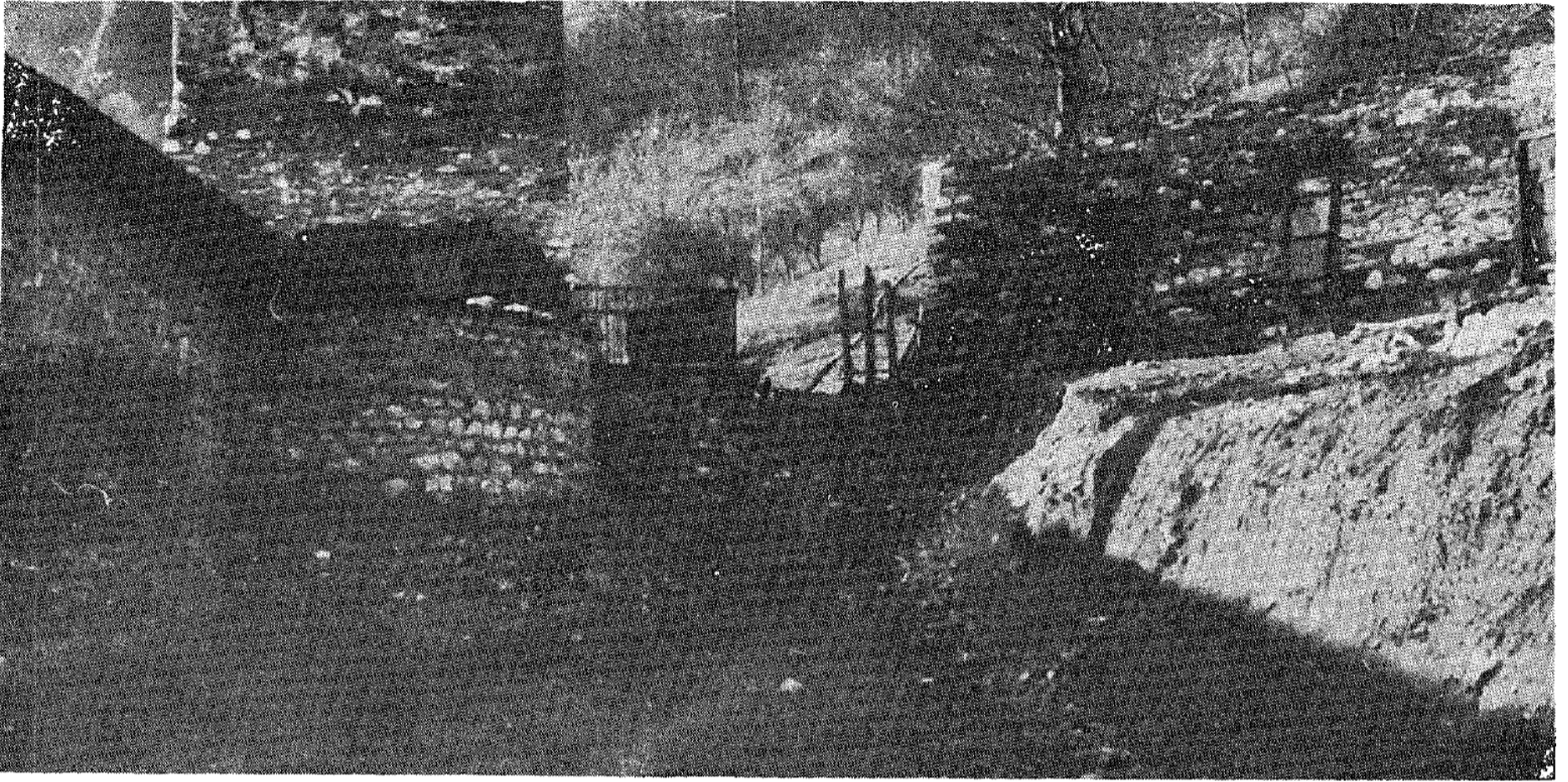
5. Изглед иструлеле међуспратне конструкције у делу ходника конака из 1912. године, Р. Живковић.

5. Aspect de la charpente pourrie supportant l'étage, dans une partie du couloir de 1912, R. Živković.

6. Конак из 1927. године ослањао се на Радослављеву кулу, Р. Тасић.

6. Le Konak de 1927 s'appuyait sur la Tour de Radoslav, R. Tasić.

7. Откоп код западног улаза, 1965. г. Р. Живковић.

7. Profil creusé auprès de l'entrée occidentale, 1965, R. Živković.

8. Изглед бедема након уклањања земље, 1967. Р. Живковић.

8. Aspect du rempart après sa libération de la terre qui le recouvrait, 1967. R. Živković.

9. Изглед оштећених спољних зидова Савине трпезарије након откопавања, 1967. г. Р. Живковић.

9. Aspect des murs extérieurs endommagés du Réfectoire de Sava, après qu'ils aient été déterrés, 1967, R. Živković.

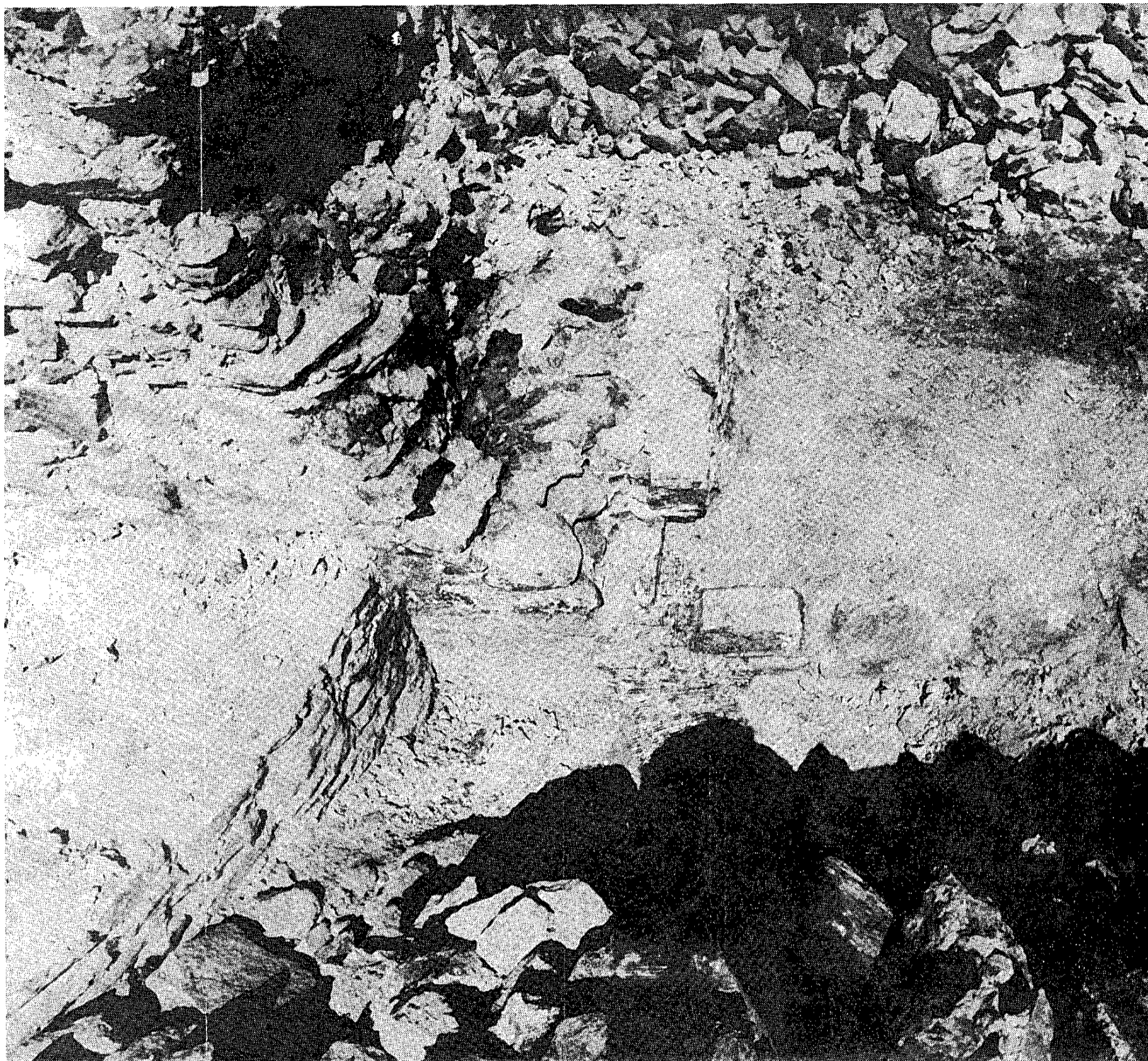
10. Приликом уклањања земље дуж зидова конака до трпезарије откривени су остаци једне троугласте куле, 1965. г. Р. Живковић.

10. Lors de l'enlèvement de la terre le long des murs du konak et allant jusqu'au réfectoire, l'on a découvert les vestiges d'une tour triangulaire, 1965 R. Živković

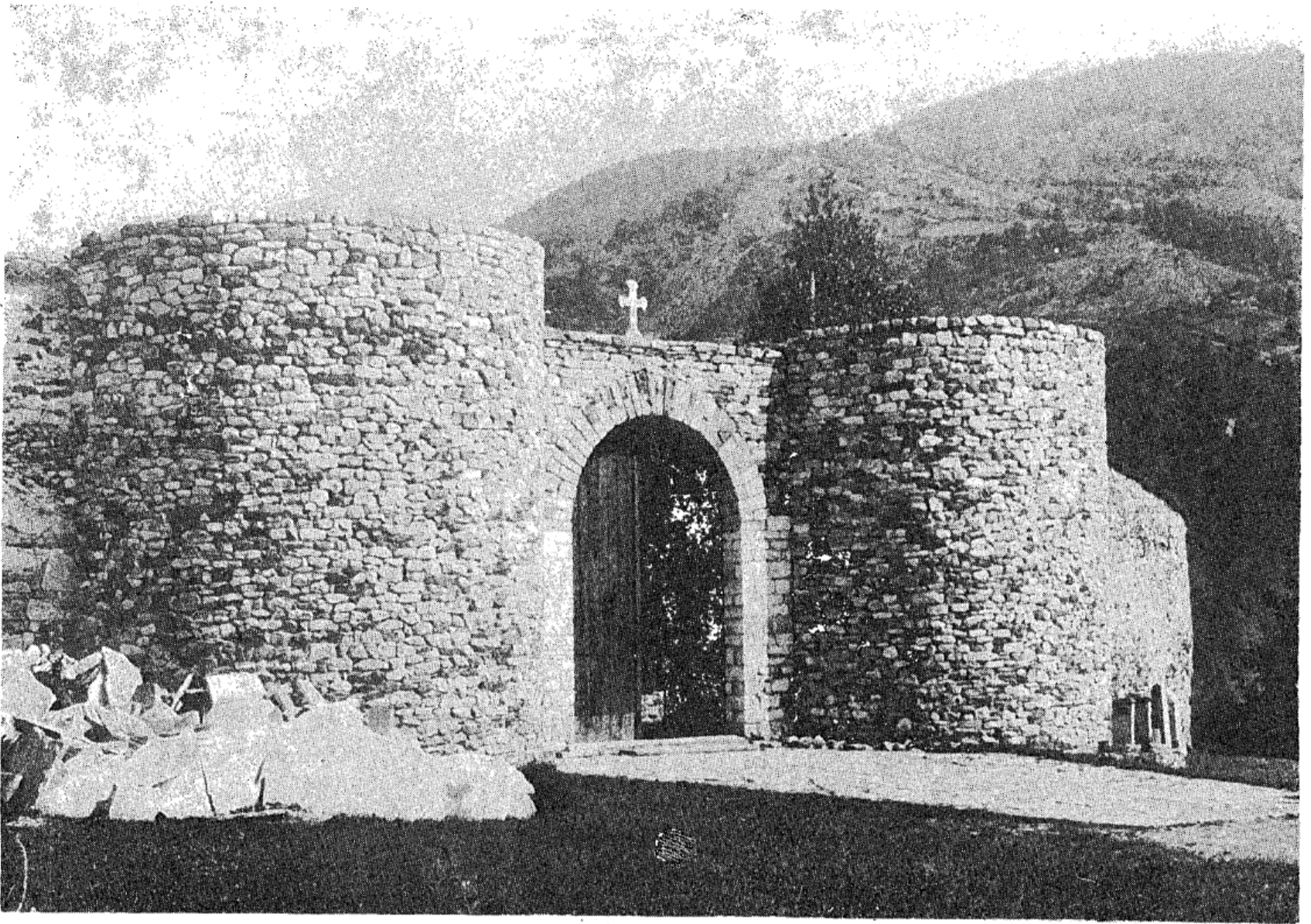
11. Изглед комплекса манастира на фресци преноса Немањиних моштију у јужној капели Радослављеве припрате — северни зид, 1977. г. Р. Живковић.

11. Vue de l'ensemble monastique sur la fresque du transfert de la relique de Nemanja, peinte dans la chapelle sud de l'exonarthex de Radoslav, sur son mur septentrional, 1977 R. Živković.

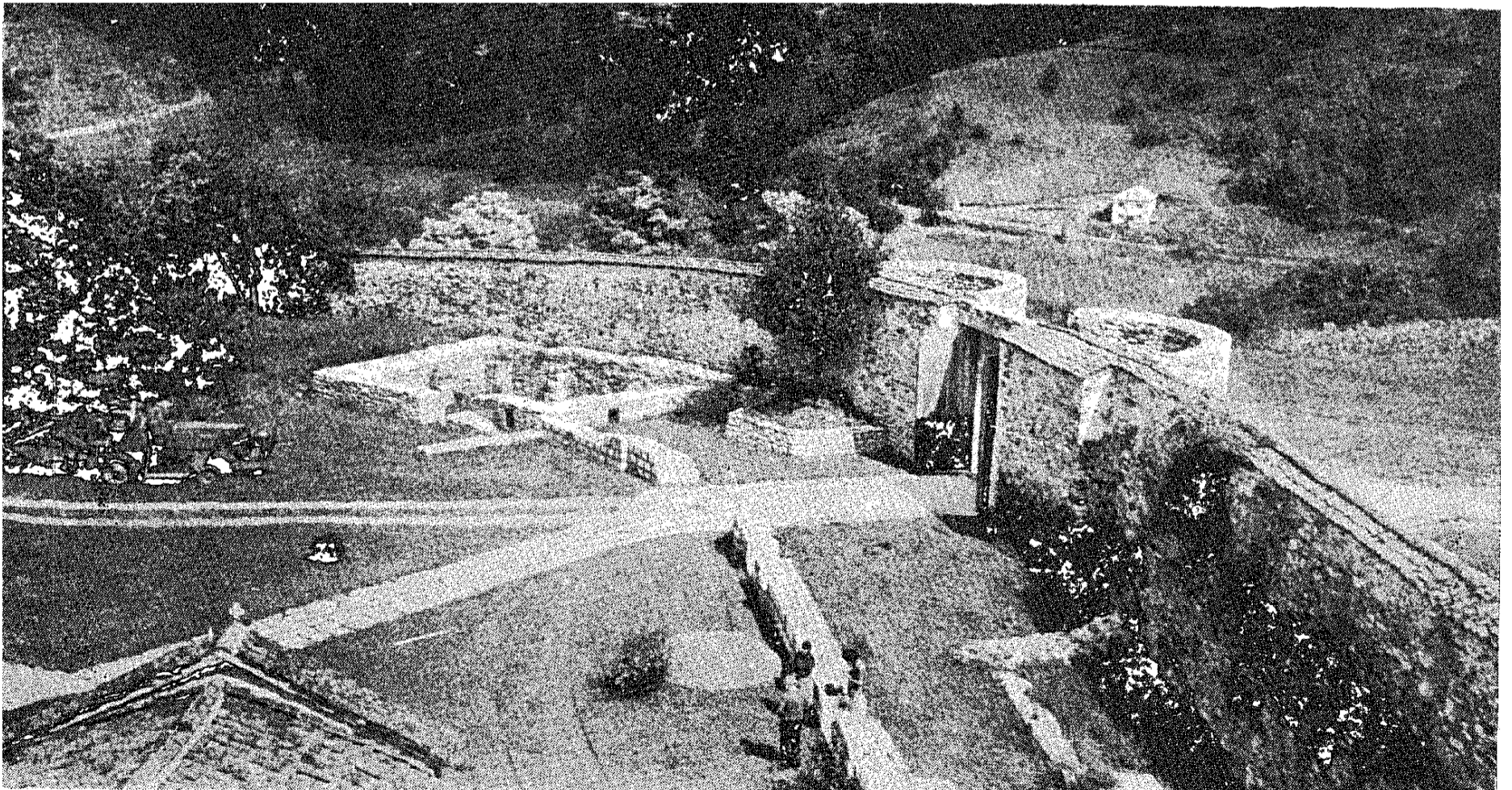
12. Откривени остатак јужне полукружне куле на источном улазу, 1968. г. Р. Живковић.

12. Vestiges déterres d'une tour semi-circulaire à l'entrée orientale, 1968, R. Živković.

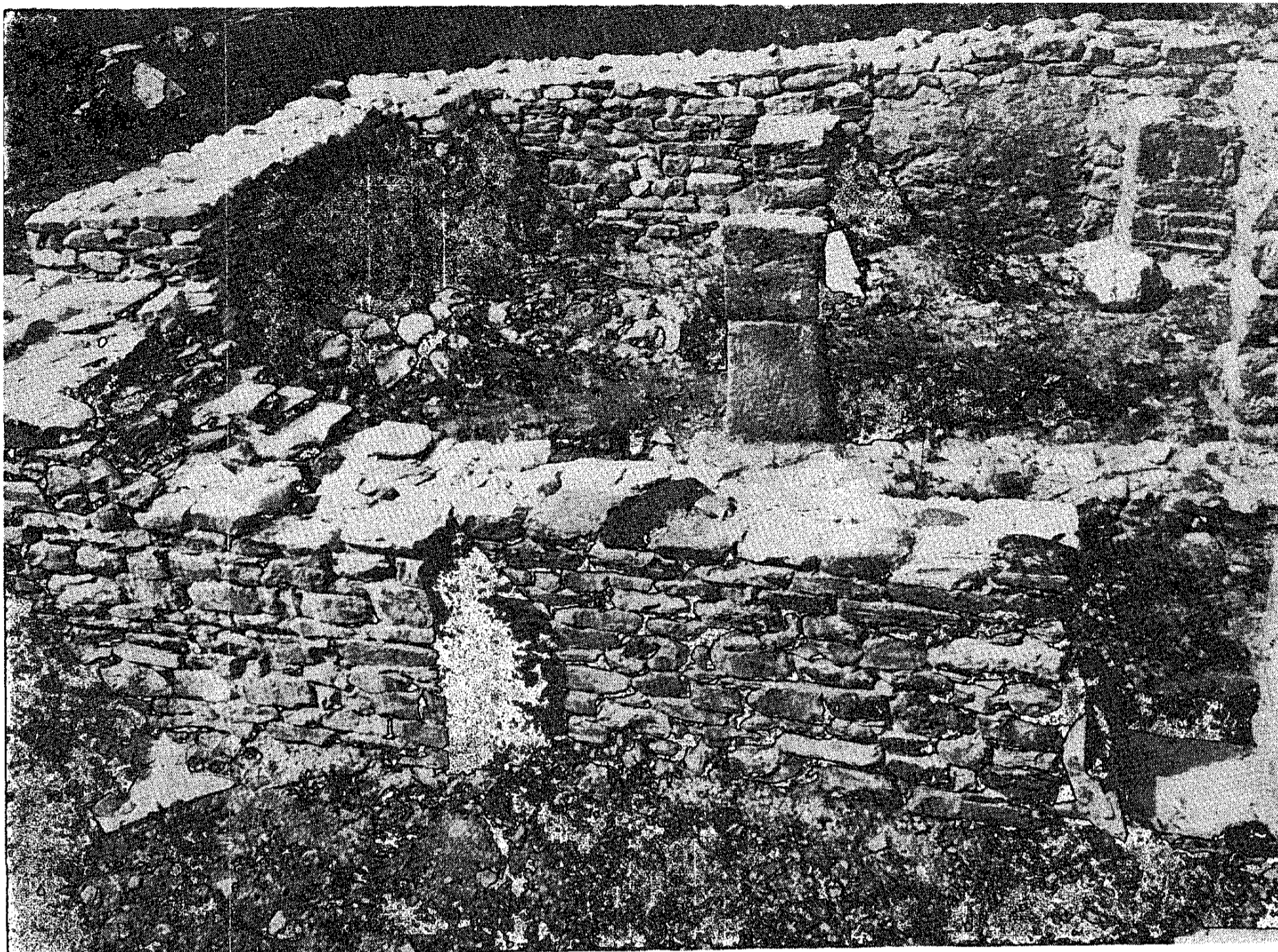
13. Реконструисани источни улаз полукружне куле, Р. Тасић.

13. Reconstruction de l'entrée orientale dans la tour semi-circulaire, R. Tasić.

14. Изглед капеле код источног улаза М. Р. Јовин.

14. Vue de la chapelle auprès de l'entrée orientale, M. R. Jovin.

15. Просторија засведена крстастим сводовима касније дозидана уз капелу.

15. Pièce voûtée en croisées d'arêtes, ajoutée plus tard à la chapelle.

16. Западни прилаз манастиру пре почетка радова, 1964. г. М. Р. Јовин.

16. Accès au monastère du côté ouest avant le début des travaux, en 1964. M. R. Jovin.

18. Западни прилаз данас, 1977. г. Р. Живковић.

18. Aspect actuel de l'accès par l'ouest, 1977. R. Živković.

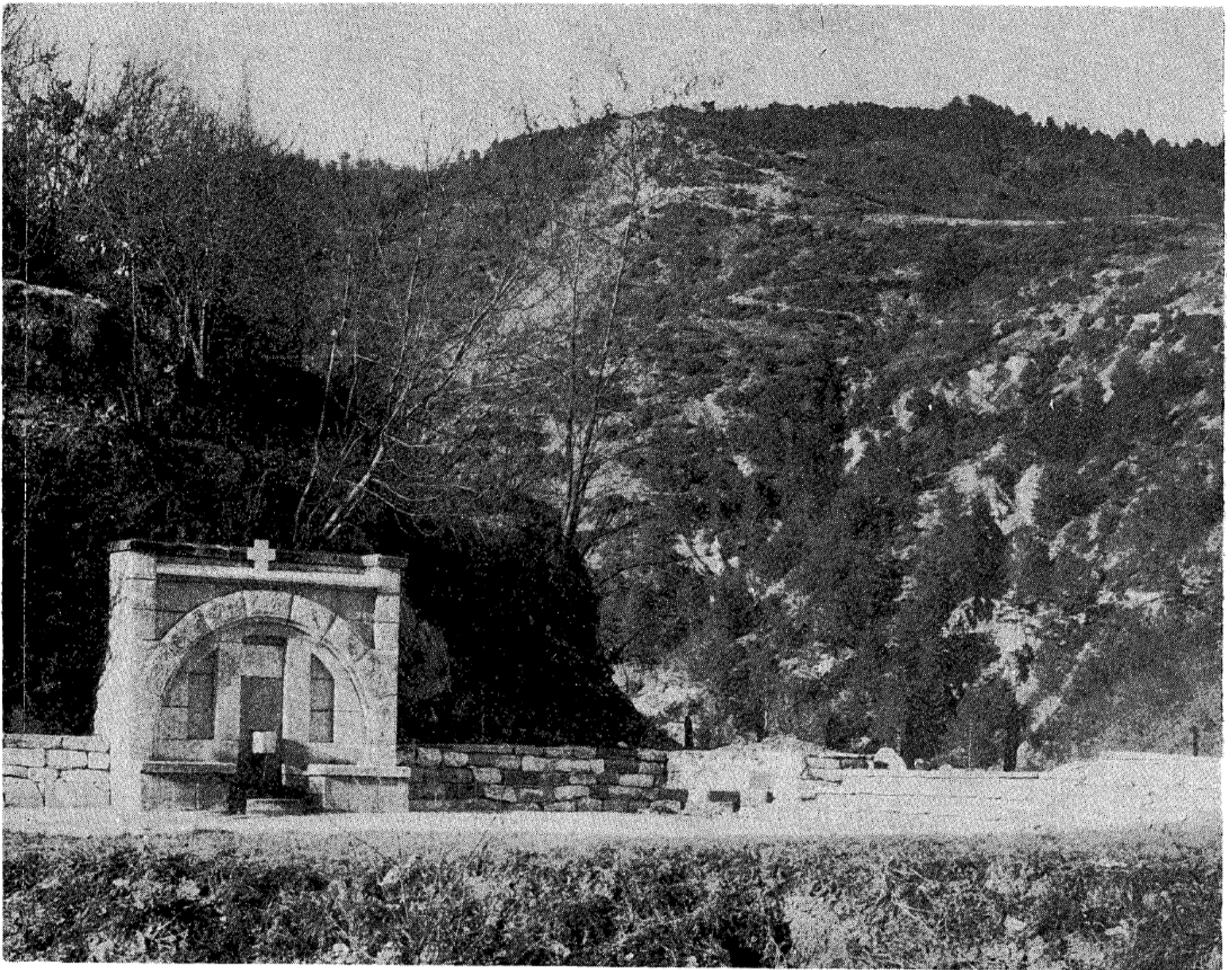
17. Радови на уређењу западног прилаза, 1969. г. Р. Живковић.

17. Travaux d'aménagement de l'accès par l'ouest, 1969, R. Živković.

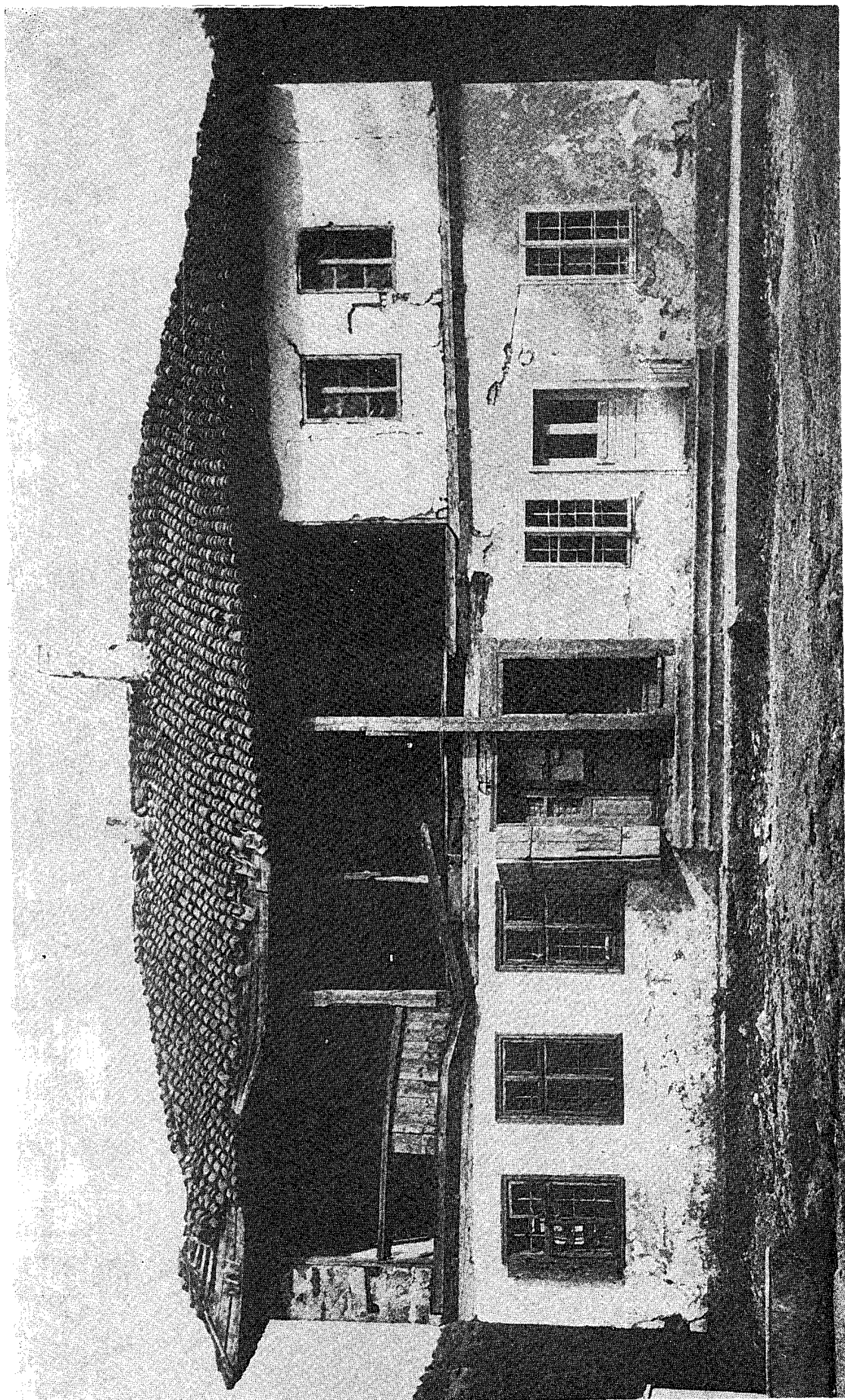
19. Простор око Савине чесме 1964. г., М. Р. Јовин.

19. Espace autour de la Fontaine de Sava, 1964, M. R. Jovin.

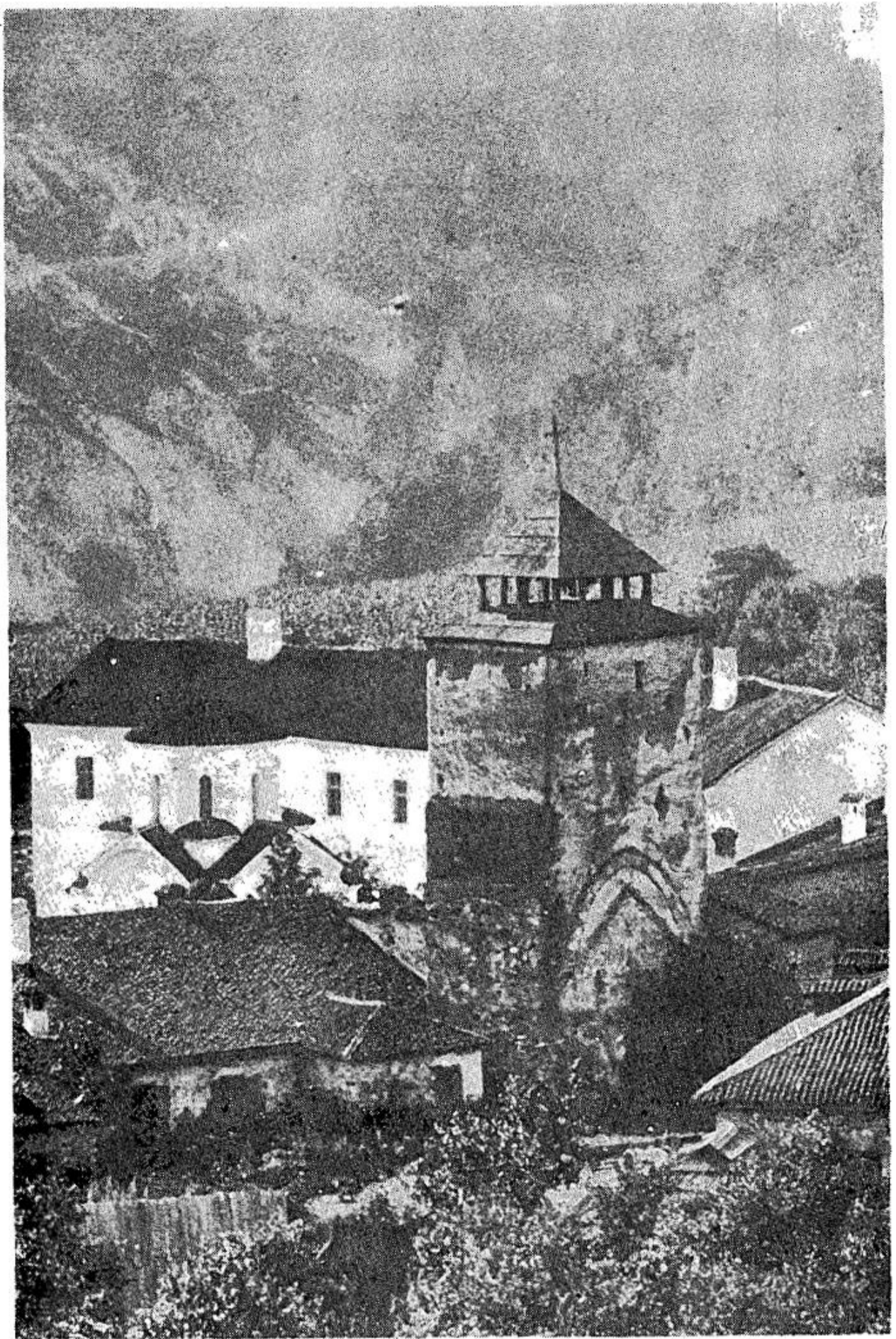
20. Савина чесма након преношења, 1977. г. Р. Живковић.

20. La Fontaine de Sava après son transfert, en 1977, R. Živković.

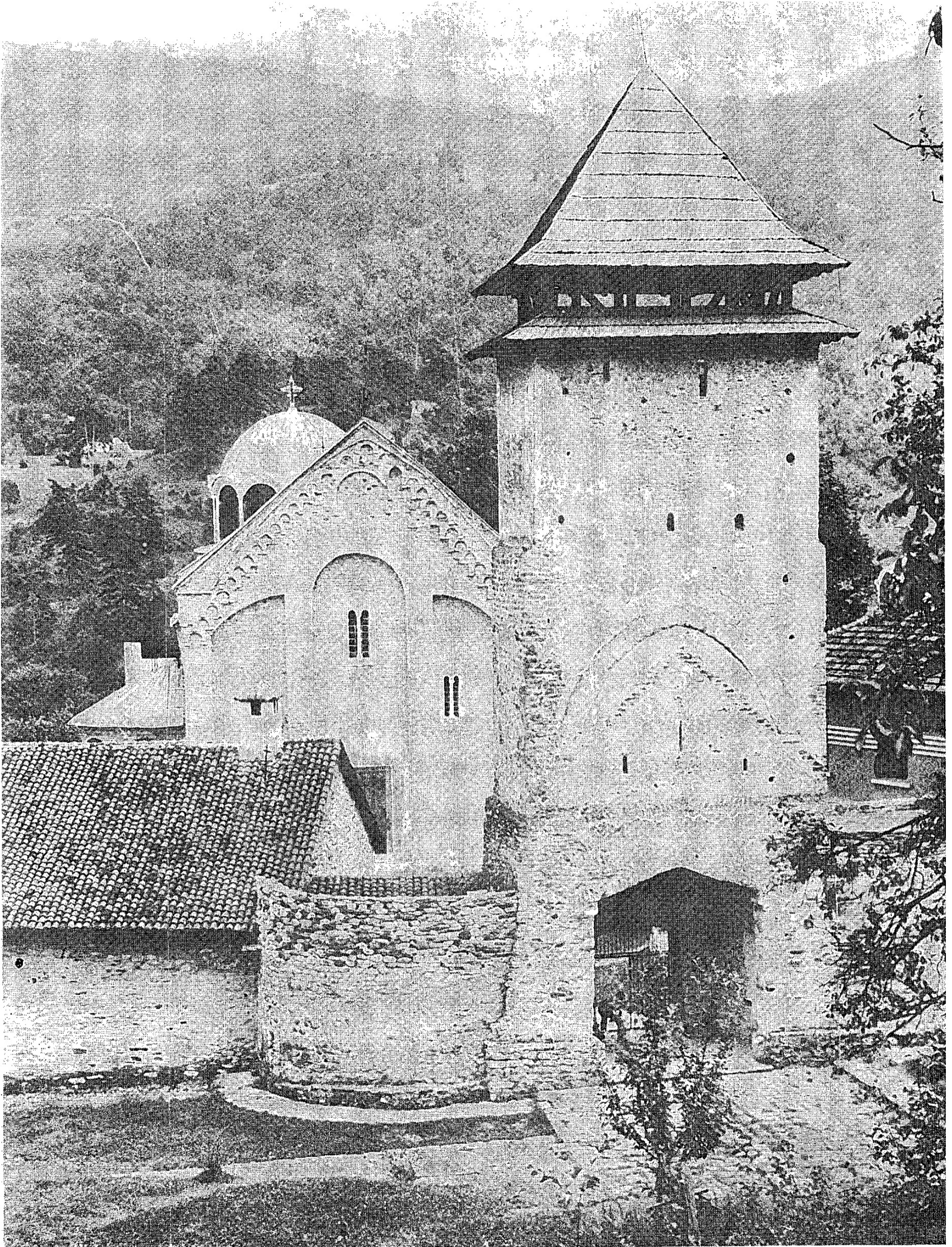
21. Aspect du konak dans l'espace en dehors des murs, dont la conservation doit encore être entreprise, R. Tasić.

21. Изглед конака ван зидина који тек треба конзервирати, Р. Тасић.

22. Изглед западне куле пре зидања конака 1912.
Фотографија око 1900., арх. Ђ. Станојевић.

22. Vue de la tour occidentale avant la construction du konak de
1912, prise aux environs de 1900 par l'architecte Đ. Stanojević.

23. Изглед куле након завршетка конзерваторско-рестаураторских радова и рушења конака из 1927. Р. Живковић.

23. Vue de la tour après la fin des travaux de conservation et de restauration et la démolition du konak de 1927, R. Živković.

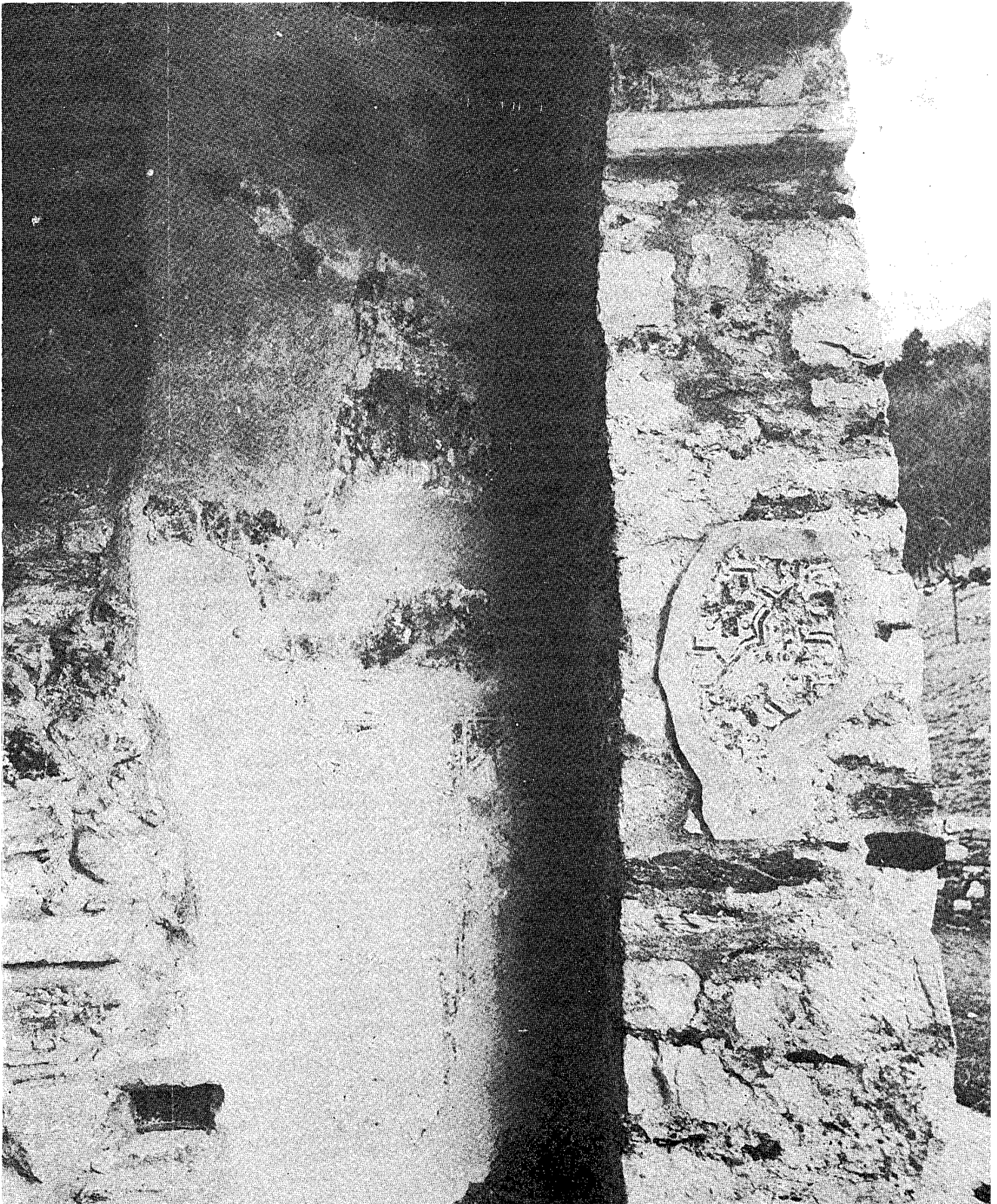
24. Изглед западног улаза пре оби-
јања малтера, 1965. г. арх. И. Костић.

24. Vue de l'entrée occidentale avant
que l'on en ait enlevé le crépi, 1965,
arch. I. Kostić.

25. Део откривених остатака
фресака — одеће Немањића на
зиду северне полукружне куле
испод није дозидане испуне, 1967.
г. Р. Живковић.

25. Partie des vestiges de fresques
restants — vêtements des Nemanjić
sur le mur de la tour
semicirculaire nord, découverts au-
dessous des constructions ajoutées
plus tard, 1967. R. Živković.

26. Данашњи изглед откривених остатака живописа на јужној полукружној кули — високи орнаментисани сокл и део оклопа арханђела, 1977. г. Р. Живковић.

26. Vue actuelle des vestiges de peinture murale découverts sur les murs de la tour semi-circulaire sud — haut socle ornemental et partie de la cuirasse d'un archange, 1977, R. Živković.

27. Изглед западног улаза после уклањања троугластих испуна и фуговања слободних површина, 1977. г. Р. Живковић.

27. Vue actuelle de l'entrée occidentale après qu'elle fut débarrassée du mortier triangulaire comblant les interstices et des joints sur les surfaces libres, 1977, R. Živković.

28. Изглед конзервираних остатака фресака на зиду северне полукружне куле, 1977 г. Р. Живковић.

28. Vue des vestiges de fresques sur les murs de la tour semi-circulaire nord, après leur conservation en 1977, R. Živković.

29. Изглед манастирске порте 1977. г. Р. Живковић.

29. Vue du parvis du monastère en 1977, R. Živković.